

“เรื่องที่จะนำเสนออย่าถือว่าเป็นงานวิชาการ
เพราะสิ่งที่จะพูดต่อไปนี้ไม่มีการใส่เชิงอรรถ
และฉันก็ไม่ใช่นักวิชาการ
ดังนั้นสิ่งที่จะพูดต่อไปนี้จึงไม่จำเป็นต้องเชื่อ”

เศียรพระเจ้าธรรมิกราช

ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
(เชื้อเพื่อกภาพ : อาจารย์ชาติรี ประทีปนพการ)

เศียรพระเจ้าธรรมิกราช

เสนอ นิลเดช*

๑

เศียรพระเจ้าธรรมิกราช : พระพุทธรูปสมัยลพบุรี

เมื่อสมัยรัชกาลที่ ๕ พระยาโบราณราชธานินทร์ ได้ทำการสำรวจตรวจพบเศียรพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ขนาดใหญ่เศียรหนึ่ง มีขนาดกว้าง ๑.๔๐ เมตร สูงราว ๒.๐๐ เมตร หักตกอยู่ใกล้ฐานชุกชีภายในพระวิหารวัดธรรมิกราช หน้าพระราชวังกรุงศรีอยุธยา (ปัจจุบันตั้งแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา)

นักวิชาการส่วนใหญ่กำหนดฝีมือช่างไว้ที่“ศิลปะอู่ทอง” แต่ถ้าแลดูพุทธลักษณะแล้วจะมองเห็นว่ามีความเก่าแก่กว่า“ศิลปะอู่ทอง” และเก่ากว่าพระเจ้าพนัญเชิงที่วัดพนัญเชิง ซึ่งเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปในปัจจุบันแล้วว่าสร้างก่อนที่จะมีการสถาปนากรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ.๑๘๙๓ ถึง ๒๖ ปี

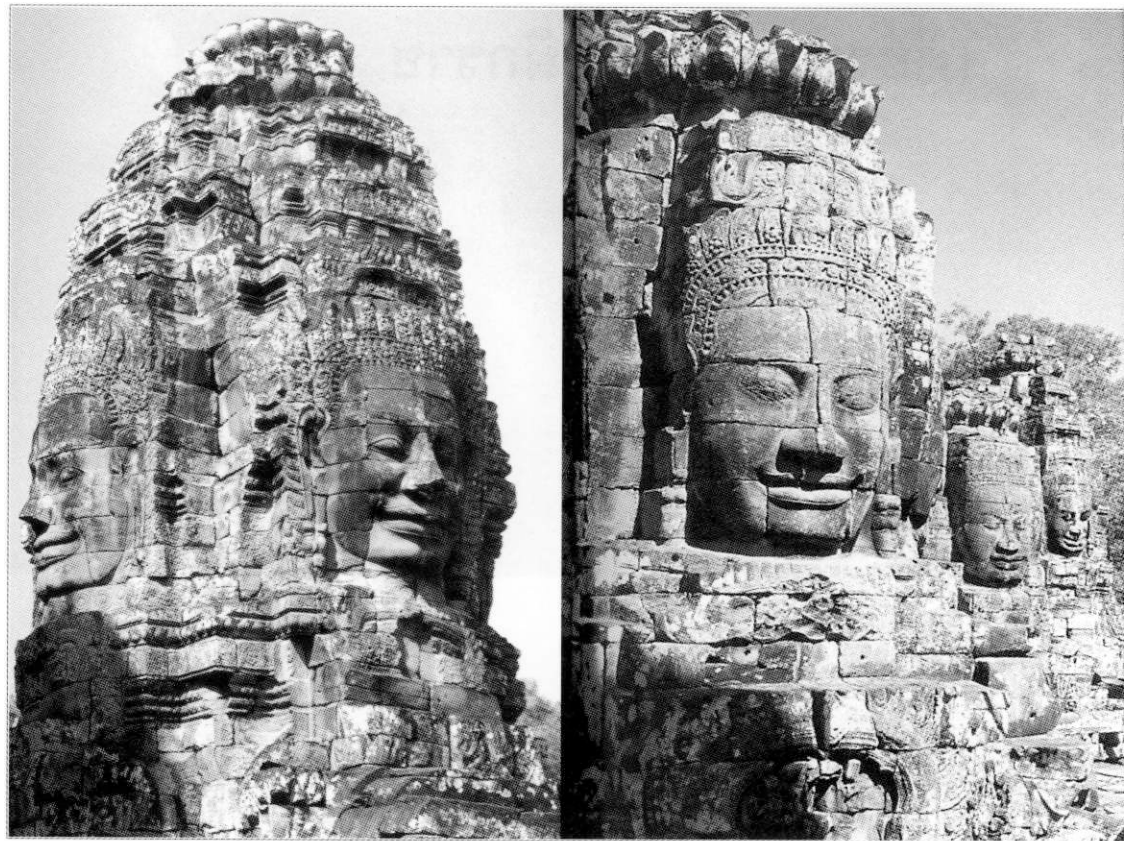
อายุสมัยของพระเจ้าธรรมิกราช ณ ปัจจุบัน ยังไม่สามารถกำหนดได้ว่าถูกสร้างเมื่อใด เพราะไม่เคยมีกล่าวถึงไว้ในพงศาวดาร แม้แต่พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐก็ได้กล่าวไว้

หลักฐานเท่าที่มีไปปรากฏอยู่ใน “พงศาวดารเหนือ” ว่า ปีระกา พ.ศ. ๑๗๐๘ (จ.ศ. ๕๒๗) พระเจ้าแสนน้ำผึ้งสวรรคต รวมเสวยราชสมบัติ ๕๔ ปี ราชโอรสได้สืบสันตติวงศ์สืบมา ทรงพระนามพระเจ้าธรรมิกราช โปรดให้สร้างวัดธรรมิกราช

* รองศาสตราจารย์ ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ภาพบน : เคียรพระเจ้าธรรมิกราช
ภาพกลางและขวา : พระพักตร์บนยอด
ปราสาทบาเยน

อาจารย์มานิต วัลลิโถม ได้ศึกษาและจัดลำดับกษัตริย์แห่งกรุงอโยธยาศรีรามเทพ-นคร(ก่อนกรุงศรีอยุธยา)ไว้ว่า พระเจ้าธรรมมิกราชเสวยราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๑๗๐๘ - ๑๗๔๘ ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวน่าจะเป็นช่วงที่พระพุทธรูปพระเจ้าธรรมมิกราชถูกสร้างขึ้น

ถ้าพิจารณาเปรียบเทียบกับพุทธลักษณะของพระเจ้าธรรมมิกราชที่พบก็จะเป็นว่ามีความสอดคล้องกัน พุทธลักษณะของพระเจ้าธรรมมิกราชมีพระพักตร์เหลี่ยม พระนลาฏกว้าง พระขนงเป็นรูปปีกกา มีไรพระศก ละม้ายคล้ายไปใน **“ศิลปะแบบลพบุรี”** มากกว่าที่จะเป็นแบบอุทอง พระพักตร์เหมือนพระโพธิสัตว์บนยอดปราสาทบาเยน สิ่งที่ยืนยันความเก่าแก่กว่าศิลปะอุทองได้ประการหนึ่งคือ สำริดที่ใช้หล่อเศียรพระธรรมมิกราชมีความหนามาก ในขณะที่พระพุทธรูปอุทองจะหล่อสำริดบางราวเปลือกไข่

น่าสังเกตว่าไม่ค้นพบพระรัศมี แต่สามารถสันนิษฐานได้เป็น ๒ แนวทางคือ หนึ่งเป็นรูปเปลว และสองเป็นดอกบัวลักษณะแบบ **“ตุ้มปลาชี่”** แต่ในที่นี้สันนิษฐานว่าจะเป็นแบบ **“ตุ้มปลาชี่”** ซึ่งจะเป็นรูปแบบที่มีความเก่าแก่กว่าแบบเปลวรัศมี

หลักฐานทางโบราณคดีอื่นๆภายในวัดก็จะแลเห็นว่ามีมีความสอดคล้องเช่นกัน โดยเฉพาะพระเจดีย์ด้านหน้าวิหารซึ่งเป็นเจดีย์ทรงระฆังกลมมีสิ่งหล่อม จากหลักฐานโบราณคดีที่ขุดพบแสดงให้เห็นว่าภายในองค์เจดีย์มีเจดีย์อีกองค์ถูกครอบทับอยู่ ซึ่งรูปแบบเจดีย์องค์ในนั้นสันนิษฐานว่าน่าจะมีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงกลมแบบสุพรรณบุรี เช่นที่ยังเหลือปรากฏอยู่ที่วัดชุมชนสงฆ์อยู่ที่หน้าโรงเรียนกรรณสูตปัจจุบัน และเจดีย์ตรงเชิงสะพานข้ามแม่น้ำท่าจีนปากทางเข้าวัดมหาธาตุ สุพรรณบุรี รูปทรงเจดีย์ลักษณะนี้มีความเก่าแก่กว่าสมัยอยุธยาและรูปทรงไม่เหมือนกับเจดีย์ที่อยุธยา

สิ่งที่ล้อมเจดีย์วัดธรรมิกราชก็เช่นเดียวกัน โดยรูปแบบมีลักษณะเช่นเดียวกับสิ่ง
วัดแม่นางปลื้ม ซึ่งลักษณะเป็นแบบสิงห์เขมร เก่าแก่กว่าสมัยอยุธยา และเหมือนกับสิงห์สำริด
ที่รัชกาลที่ ๑ โปรดฯให้นำมาจากเขมร มีระบุไว้ในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้า-
พระยาทิพากรวงศ์(ข้า บุนนาค)ว่า ทรงโปรดฯให้นำ “สิงห์จาม” มา ๒ ตัว เมื่อได้นำเอาสิงห์
จามาแล้วก็ได้โปรดให้หล่อเพิ่มอีก ๑๐ ตัว รวมเป็น ๑๒ ตัว แล้วนำมาตั้งไว้ที่พระอุโบสถวัด
พระศรีรัตนศาสดาราม สิงห์สำริด ๒ ตัว ที่นำมาจากเขมรนี้ ปัจจุบันตั้งอยู่ที่พระทวารกลาง
พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม สังเกตรู้ได้ชัดเพราะยังมีหลักฐานการกาไหล่ทองปรากฏ
ให้เห็นอยู่ ในขณะที่อีก ๑๐ ตัวที่เหลือไม่มีร่องรอยการกาไหล่ทองให้เห็น

มีข้อที่น่าสนใจอีกประการคือ ไม่รู้ว่าในสมัยนั้นนายช่างมีวิธีการทำพิมพ์ปั้นหล่อสิงห์
ทั้ง ๑๐ ตัวอย่างไรจึงได้สวยงามและเหมือนต้นแบบขนาดนั้น ซึ่งเป็นเรื่องที่ช่างและนักวิชาการ
ควรจะช่วยกันศึกษาเพิ่มเติมต่อ

จากหลักฐานต่างๆ ดังนี้ทำให้สรุปได้ว่าพระพุทธรูปพระเจ้าธรรมิกราชคงจะถูกสร้าง
มาตั้งแต่ยุคอโยธยาศรีรามเทพนคร ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ร่วมสมัยกับสุโขทัย แต่การ
สร้างคงเป็นช่างท้องถิ่นของอโยธยาศรีรามเทพนครเอง แม้จะกำหนดอย่างชัดเจนไม่ได้ แต่จาก
หลักฐานที่มีอยู่ก็แสดงให้เห็นว่ามีความเป็นไปได้ที่จะถูกสร้างขึ้นก่อนที่จะสถาปนากรุงศรีอยุธยา
ถึง ๑๐๐ กว่าปี

ประเด็นเรื่องเมืองอโยธยาศรีรามเทพนครก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยา นั้น แม้ในปัจจุบันยังคงเป็นที่ถกเถียงทางวิชาการอยู่ว่ามีตัวตนหรือไม่ หลายฝ่ายบอกว่าไม่มีอยู่จริง แต่จากหลักฐานทางโบราณคดีมากมาย ไม่ว่าจะเป็นพระพุทธรูปพระเจ้าพนัญเชิง เศียรธรรมิกราช เจดีย์วัดธรรมิกราช ต่างยืนยันความมีตัวตนของอโยธยาศรีรามเทพนครอย่างชัดเจน ถ้ากรมศิลปากรสนใจในประเด็นนี้ให้ไปดูและขุดค้นกันอย่างจริงจังที่วัดดุสิตอยู่บริเวณทางไปวัดกุฎีดาว วัดมเหยงคณ์ แถบนั้น ซึ่งจะพบฐานปรางค์แบบเขมรขนาดใหญ่มากอยู่ ซึ่งจะเป็นยุคใดสมัยไหนนั้นก็ยังไม่อาจทราบได้ ขอให้เป็นธุระของนักวิชาการจากกรมศิลปากรลงสำรวจและขุดค้นดู ซึ่งก็คงไม่น่าจะเสียหายอะไร

แม้แต่ที่วัดมหาธาตุอยุธยาเองก็ตาม ขอให้ไปสังเกตดูที่ฐานขององค์ปรางค์ประธาน จะแลเห็นชิ้นส่วนของฐานปรางค์เขมรเป็นส่วนประกอบอยู่ด้วย ซึ่งแสดงให้เห็นความเก่าแก่ของงานศิลปะก่อนยุคสมัยอยุธยาอย่างชัดเจน

๒

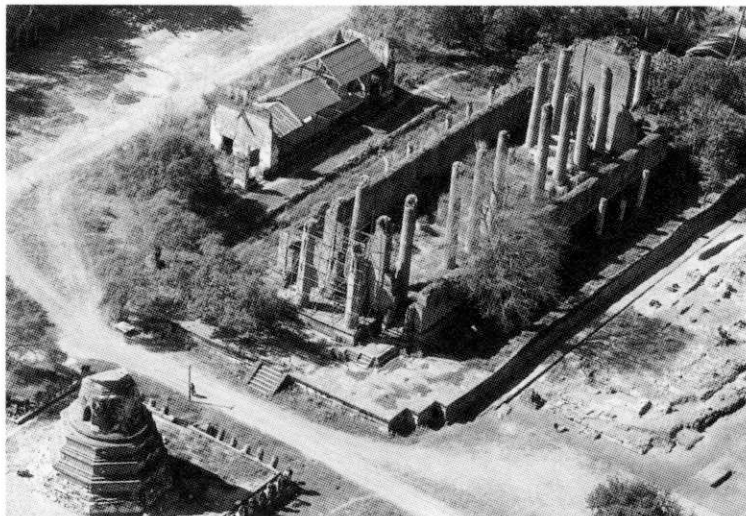
พระเจ้าธรรมิกราชเป็นพระพุทธรูปยืนสูง ๑๘ ศอก

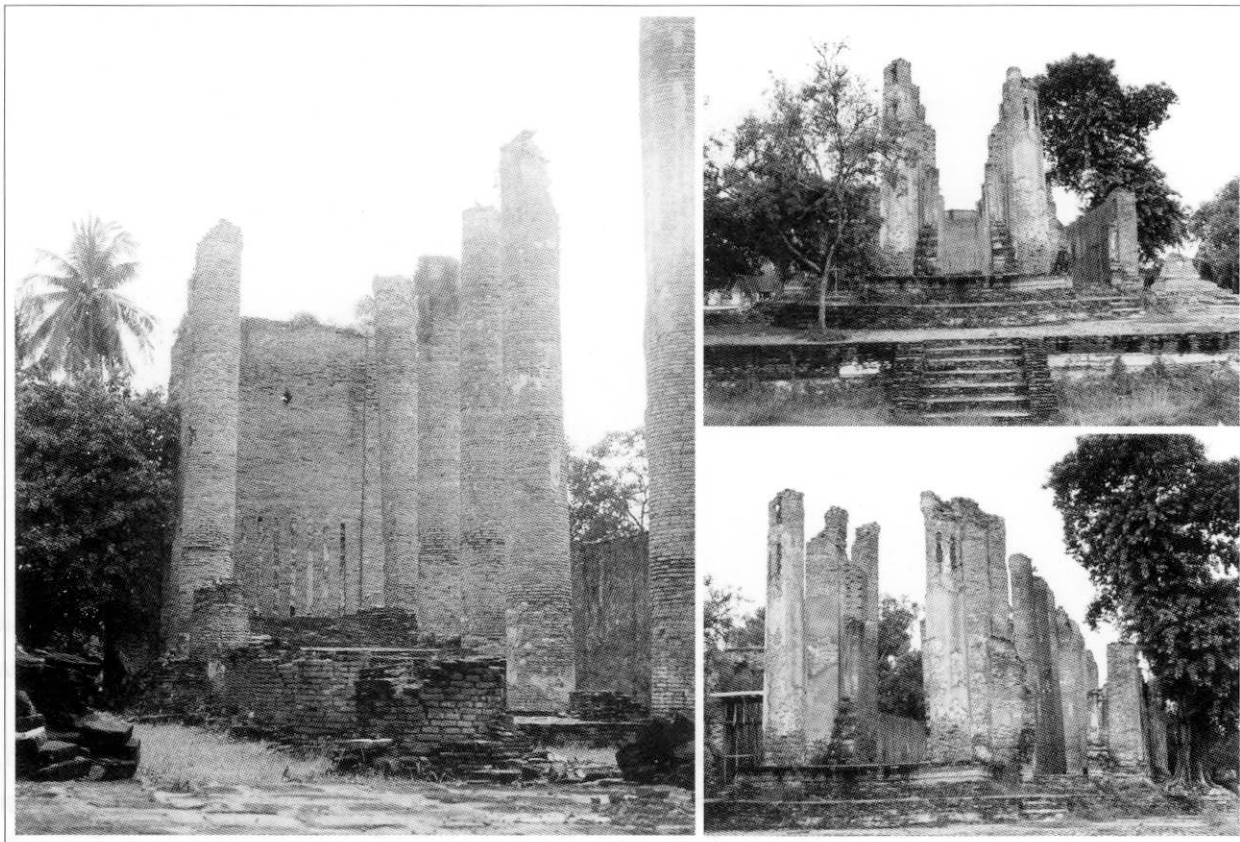
เนื่องจากค้นพบเพียงพระเศียรโดยไม่พบองค์พระทำให้มีการถกเถียงว่าจะเป็นพระพุทธรูปนั่งหรือยืน แต่ด้วยความที่เป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่มากทำให้เราสามารถที่จะสันนิษฐานรูปแบบพระพุทธรูปได้โดยพิจารณาจากตัวสถาปัตยกรรมที่ประดิษฐานองค์พระได้ เพราะว่า **“ประติมากรรมจะเป็นตัวบังคับสถาปัตยกรรม”** ได้ส่วนหนึ่ง

จากการสำรวจพบว่าภายในวิหารจะมีฐานชุกช้อยู่ ๒ จุดคือ หนึ่งที่ทำวิหาร และสองเยื้องมาทางกลางวิหาร ซึ่งถ้าพิจารณาจากขนาดของฐานทั้งสองก็จะพบว่าพระเจ้าธรรมิกราชไม่สามารถจะประทับนั่งได้ ไม่ว่าจะเป็นที่ฐานด้านหน้าหรือด้านหลังก็ตาม

ดังนั้นพระพุทธรูปพระเจ้าธรรมิกราชจึงควรจะเป็นพระพุทธรูปประทับยืนและอยู่ ณ บริเวณฐานด้านหน้า ระเบียบแบบแผนดังกล่าวเป็นเช่นเดียวกับการวางตำแหน่งพระพุทธรูปพระศรีสรรเพชญ์ ภายในวิหารหลวง วัดพระศรีสรรเพชญ์ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่เช่นเดียวกัน

ภาพขวา
ภาพถ่ายทางอากาศ วัดธรรมิกราช
(ที่มา : กรมศิลปากร)

ภาพบนซ้าย

ภายในพระวิหาร วัดธรรมิกราช

ภาพบนขวา

พระวิหาร วัดธรรมิกราช

ภาพล่างขวา

พระวิหาร วัดธรรมิกราช

วิหารที่เหลือในปัจจุบันน่าจะไม่ใช่รูปร่างแรกเริ่มเมื่อสร้าง เพราะมีหลักฐานให้เห็นว่า มีการต่อเติมปรับปรุงรูปแบบวิหารไป เมื่อแรกเริ่มน่าจะมีรูปทรงวิหารคล้ายกับวิหารวัดตะพานหิน ที่เขตอรัญญิก สุโขทัย คือมีชั้นหลังคาของวิหารทางด้านหลังสูง แล้วค่อยๆลดต่ำลงมาด้านหน้า และคล้ายกับการออกแบบชั้นหลังคาวิหารพระพุทธชินราชที่พิษณุโลก ซึ่งปัจจุบันก็ยังคงแลเห็นสภาพสมบูรณ์ได้อยู่ หรือแม้กระทั่งวิหารหลวง วัดพระศรีสรรเพชญ์เองก็มีการออกแบบชั้นหลังคาในลักษณะดังกล่าวด้วย

รูปแบบวิหารที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันน่าจะถูกระบุเปลี่ยนแปลงขึ้นภายหลัง อาจจะไล่เลี่ยกับการซ่อมแปลงพระอุโบสถวัดหน้าพระเมรุก็เป็นได้ เพราะรูปแบบทางสถาปัตยกรรมมีลักษณะที่สอดคล้องกัน

น่าสังเกตว่าวัดธรรมิกราชนี้มีเจดีย์อยู่ทางด้านหน้าวิหาร ซึ่งเป็นระเบียบที่ไม่ค่อยปรากฏนักในสมัยอยุธยา จนทำให้สงสัยว่าอาจจะมีวิหารอยู่ทางด้านหน้าวัดธรรมิกราชอีกหรือไม่ เพราะจะได้เป็นรูปแบบการวางผังที่นิยมกันในสมัยอยุธยา แต่ก็น่าจะเลียดายอีกเช่นกันว่า สภาพวัดธรรมิกราชปัจจุบันมีอาคารสมัยใหม่ก่อสร้างทับพื้นที่อยู่จนไม่สามารถขุดค้นตรวจสอบได้ ตรงนี้ก็ขอชักชวนให้กรมศิลปากรลองขุดเปิดสำรวจดูให้ได้ ถ้าทำได้จริงก็จะช่วยเปิดเผยให้เห็นหลักฐานที่สำคัญอีกมาก

คติพระอัฐารศ

พระเจ้าอรรคมิกราชเป็นพระพุทธรูปยืนตาม “คติพระอัฐารศ” ซึ่งคติดังกล่าวเป็นคติที่รับมาจากลังกาโดยตรง ดังเช่นที่วิหารลังกาทิเล็ก เมืองอนูราธปุระ ซึ่งเป็น “ศิลปะแบบกัมโพชะ” แต่ช่างพื้นถิ่นนำมาปรับปรุงแต่งใหม่ตามใจสนิยมแบบท้องถิ่น

คติพระอัฐารศ คือคติการสร้างพระพุทธรูปยืนสูงโดยประมาณ ๑๘ ศอก ตามที่เชื่อกันว่าเป็นขนาดพระวรกายของพระพุทธเจ้า คติดังกล่าวน่าจะเข้ามาตั้งแต่ก่อนสมัยสุโขทัยแล้ว ดังที่มีปรากฏในตำนานมูลศาสนาว่า สมัยลำพูนประมาณก่อนพระเจ้าสรพหิทธิ สัก ๑๐ ปี มีการสร้างพระอัฐารศ ๑๘ ศอกขึ้น ซึ่งเป็นช่วงก่อนสมัยพ่อขุนรามคำแหง

เส้นทางการเผยแพร่คติคงจะเริ่มจากลังกาเข้ามาสู่นครศรีธรรมราช อโยธยาศรีรามเทพนคร ไปสู่สุโขทัยและเมืองเหนืออื่นๆจนกลายเป็นอิทธิพลสำคัญต่อเนื่องมาในสมัยหลัง ดังที่เราจะแลเห็นชัดว่ามีการสร้างพระอัฐารศทั่วไปในอาณาเขตดังกล่าวในหลากหลายช่วงเวลาและในรูปแบบต่าง ๆ กัน เช่น วัดพระสิงห์ เชียงใหม่(หล่อโลหะ) , วัดพระเจ้าเม็งราย (หล่อโลหะ) วัดพระยืน ลำพูน , วัดศรีเวียง เมืองแพร่(ปูนปั้น) , วัดตะพานหิน วัดพระเชตุพน วัดพระพายหลวง และวัดมหาธาตุ ที่สุโขทัย , วัดพระสี่อริยาบถ กำแพงเพชร , วัดวิหารทอง (หล่อโลหะ) พิษณุโลก ปัจจุบันอยู่ที่วัดสระเกศ กรุงเทพฯ และวัดมหาธาตุ นครศรีธรรมราช เป็นต้น

พระอัฐารศที่อยุธยา นอกจากพระเจ้าอรรคมิกราชที่วัดอรรคมิกราชแล้ว ที่สำคัญๆในสมัยต่อมาก็มีอีกเช่น “พระศรีสรรเพชญ์” วัดพระศรีสรรเพชญ์ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสำริดที่สำคัญที่สุดในสมัยอยุธยา ปัจจุบันไม่สามารถดูได้เพราะถูกบรรจุไว้ภายในองค์เจดีย์ที่วัดพระเชตุพน กรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ ๑ และอีกองค์หนึ่งคือ “พระโลกนาถ” ซึ่งปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่วิหารทิศด้านตะวันออก วัดพระเชตุพน กรุงเทพฯ ซึ่งแต่เดิมเคยประดิษฐานภายในวิหารพระโลกนาถ วัดพระศรีสรรเพชญ์ มาก่อนเช่นกัน

แม้กระทั่งที่วัดใหญ่ชัยมงคล ถาลองไปสังเกตที่หน้าเจดีย์ตรงมณฑปทั้งสองข้าง ซึ่งปัจจุบันภายในมณฑปประดิษฐานพระนั่งอยู่ แต่ก่อนหน้านั้นมณฑปทั้งสองเป็นมณฑปพระอัฐารศ ก่อนที่จะถูกซ่อมแปลงมาเป็นพระนั่งในปัจจุบัน

พระโลกนาถ วัดพระเชตุพนฯ กรุงเทพฯ

ภาพบนซ้าย
พระอัฐารศ วัดพระเจ้าเม้งราย เชียงใหม่
ภาพล่างซ้าย
พระอัฐารศ วัดพระสี่อริยาบท กำแพงเพชร
ภาพล่างขวา
พระอัฐารศ วัดสะพานหิน สุโขทัย

พระร่วงโรจนฤทธิ์
พระปฐมเจดีย์ นครปฐม
(ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

พระพุทธรูปสำคัญอีกองค์คือ “**พระแสนแสว**” ทำด้วยสำริด พบที่วัดยางกวง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงใหม่ ซึ่งเป็นเศียรที่มีขนาดใหญ่มากเช่นเดียวกับพระเจ้าธรรมิกราช

คำว่า “**แสว**” เป็นคำโบราณของชาวเหนือแปลว่า “**ตะปู**” ดังนั้นคำว่า “**แสนแสว**” ก็คือการอุปมาว่าเป็นพระพุทธรูปที่ใหญ่มากจนต้องใช้ตะปูหรือ “**ทอย**” ในการเข้าดินหุ่นพระพุทธรูปก่อนการหล่อด้วยโลหะสำริดมากมายเป็นแสนๆตัว

พระแสนแสวนี้น่าเชื่อได้ว่าคงจะเป็นพระยืนตามคติ “**พระอัฐารศ**” เช่นเดียวกัน ซึ่งก็เป็นประเด็นท้าทายนักวิชาการเชียงใหม่มากไม่แพ้กับเศียรพระเจ้าธรรมิกราช แต่เนื่องจากหลักฐานทางโบราณคดีปัจจุบันไม่สามารถขุดค้นต่อไปได้เพราะพื้นที่วัดได้ถูกบ้านเรือนชาวบ้านตั้งล้อมและตั้งทับอยู่ทั่วไปหมดแล้ว เหลือแต่เจดีย์องค์เดียวเท่านั้น คงต้องให้เป็นธุระของกรมศิลปากรต่อไปเช่นเดียวกัน

พระแสนแสว พบ ณ วัดยางกวง จ.เชียงใหม่
(เชื้อเพื่อภาพ : นายเกรียงไกร เกิดศิริ)

พระอัฐารศที่สำคัญอีกองค์หนึ่งคือ “**พระร่วงโรจนฤทธิ์**” ที่วัดพระปฐมเจดีย์ ซึ่งเป็นพระยืนหล่อสำริดขนาดใหญ่เช่นกัน ถูกนำมาไว้ที่นครปฐมสมัยรัชกาลที่ ๖ แต่ไม่ได้เป็นการนำมาสมบูรณ์ทั้งองค์ เพราะเหลือเป็นชิ้นส่วนบางส่วนเท่านั้นคือ พระเศียร พระกร พระบาท และบางส่วนขององค์พระ รัชกาลที่ ๖ ทรงโปรดฯให้ช่างจากกรมศิลปากรในสมัยนั้นหล่อเพิ่มส่วนที่ขาดหายไปและเชื่อมประกอบเป็นองค์พระร่วงโรจนฤทธิ์ดังที่เห็นในปัจจุบัน

พระร่วงโรจนฤทธิ์นี้ไม่ทราบว่าจะถูกนำมาจากวัดใด แต่คงนำมาจากวัดใดวัดหนึ่งในเขตอรัญญิกเมืองศรีสัชนาลัย แต่ ณ ปัจจุบันก็ยังตอบไม่ได้ว่านำมาจากวัดใดแน่ๆ แต่ก็ไม่น่าอยากสำหรับนักวิชาการ เพราะดังที่บอกไว้แล้วว่าตัวพระติมากรรมสามารถกำหนดรูปแบบสถาปัตยกรรมได้ในระดับหนึ่ง ดังนั้นถ้ามีการสืบเสาะค้นหาลักษณะจริงจิงก็น่าจะพบได้ไม่ยาก

สรุปว่า เศียรพระเจ้าธรรมิกราชนี้เป็นศิลปะแบบลพบุรี ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ สร้างขึ้นในสมัยอโยธยาศรีรามเทพนคร ก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยาประมาณ ๑๐๐ กว่าปี และแก่กว่าพระเจ้าพนัญเชิง โดยถูกสร้างขึ้นตามคติพระอัฐารศ ซึ่งรับเข้ามาจากลังกา.

* * * * *